

Ara fa quaranta anys de la mort de Josep Pla, el 23 d'abril de 1981; havia nascut el 8 de març de 1897. No cal dir que la del naixement i la del traspàs d'un escriptor són, per raons òbvies, les dates més importants de la seva biografia; a l'entremig tots els dies són seus. Però hi ha jornades, moments decisius que esdevenen fites simbòliques a partir de les quals es possible rellegir tota la seva obra. En el cas de Pla, la més significativa seria el 8 de març de 1918, sens dubte —el dia del seu vint-i-unè aniversari, quan assolí la majoria d'edat—, que marca el començament d'una *Obra Completa*, la primera pàgina de *El quadern gris*; però només en l'anomenat quadern vermell —l'edició de Destino—, perquè en el quadern gris original —en què va ser mecanografiat el diari de joventut de 1918, conservat a la Fundació Josep Pla i del qual hi ha una edició facsímil— la primera anotació és del 13 d'octubre. No és aquesta l'única ocasió en què Pla tendeix al calendari sense dates.

Un altre dia que podem considerar punts d'inflexió en la seva vida literària és el del seu debut com a periodista i corresponal de *La Publicidad*, un viatge que segurament havia somiat durant anys de lectures a la biblioteca de l'Ateneu Barcelonès. "El viatge a París es produirà demà passat": aquestes són les últimes paraules d'*El quadern gris*, datades el 15 de novembre de 1919; en canvi, en el quart volum de l'*Obra Completa: Sobre París i França*, afirma: "Així, un bon dia vaig marxar a París. Era el disset d'abril de 1920. L'express marxava de l'estació de França, d'aquella estació de França arcaica que feia tants anys que es mantenia en un estat d'improvisació fètida —baixa, xata, i mediocríssima— a les dues de la tarda". Fos com fos, Josep Pla va sortir de l'antiga estació de França, avui desapareguda, a les dues de la tarda i no va arribar —a la Gare d'Orsay— fins vint hores més tard.

Eugeni Xammar, un dels altres grans periodistes catalans d'aquells anys, i gran amic de Pla, va arribar a afirmar que, "de la Barcelona moderna, com de la Barcelona antiga, la cosa que més m'agrada és l'Estació de França, gràcies a la qual, després d'un bany de barcelonisme, us hi podeu presentar qualsevol dia a les tres de la tarda i prendre el tren que en divuit hores us portarà a París. (...) l'Estació de França semblava talment feta expressa perquè jo me'n pogués anar a Europa quan volgués i com aquell qui diu a qualse-

Josep Pla, un viatger de ferrocarril gairebé perfecte

El dia de Sant Jordi es compliran 40 anys de la mort de Josep Pla i Casadevall, tot un referent de la literatura catalana. Antoni Martí Monterde, professor de Literatura Comparada a la Universitat de Barcelona, un dels màxims estudiosos de l'escriptor empordanès, el recorda en aquest article.

Per Antoni Martí Monterde

vol hora del matí o de la tarda. Aquesta era una qualitat única de l'Estació de França i una qualitat que per a mi no tenia preu". No estaria mal recordar aquests arguments ara que es parla, de manera absolutament irresponsable, de la seva possible desaparició del mapa ferroviari català. Xammar es referia a l'actual estació de França, construïda en 1929 a tocar de l'antiga, des d'on fins no fa gaire temps sortien els únics trens directes que recorrien aquesta línia, uns llarguíssims Trenhotels, que viatjaven durant tota la nit i acompanyaven l'arribada amb els croissants de la Gare d'Austerlitz. Algun dia caldria escriure la història cultural d'aquesta línia ferroviària que uneix la capital de Catalunya amb la de França; i en aquesta història, el capítol inicial de la primera part del llibre, *Notes sobre París*, "El viatge", ocuparia un lloc destacat, al costat d'escrits de Santiago Rusiñol, Eugeni d'Ors, Eugeni Xammar o Agustí Calvet, *Gaziel*, entre moltes d'altres.

Amb aquell viatge Pla es consagra, la qual cosa esdevé clau per a la seva consolidació en el periodisme, i també resulta determinant en la seva trajectòria com a escriptor. D'entrada, en la seva concepció de la crònica, París només podria resultar determinant, fins al punt que amb aque-

lla feina de periodista s'hi barregen altres possibles projectes i fins i tot les expectatives d'alguns escriptors amics. Alexandre Plana —per cert, de manera potser massa insistent— li proposa fer, d'aquella estada, un doble projecte literari: un diari íntim i un altre dels esdeveniments exteriors. També li proposa fer un llibre de contes sobre París, que fins i tot va arribar a ser anunciat, però mai veuria la llum. Aquests suggeriments de Plana no es concreten; fins i tot, en una carta a Josep Maria de Sagarra, Pla arriba a parlar d'una possible novel·la; existeix un manuscrit amb la llista dels articles redactats a París, amb anotacions, que permet afirmar que, ja poc després d'acabada la corresponàlia, Pla va començar a pensar en el llibre. És evident que, des del primer moment, Pla s'adona de l'abast literari d'aquest viatge, i dels successius viatges a París que farà al llarg de la dècada dels vint, en la major part dels casos, també donant compte a la premsa.

Tanmateix, durant dècades, l'únic que havia quedat d'aquell primer viatge eren uns articles oblidats a les hemeroteques. Quan als anys seixanta Pla prepara les seves *Obres Completes* per a l'editorial Destino, oblidades i irrecuperables aquelles cròniques de l'any literari 1920, les escriu de nou —segons confessa en una entrevista: "está hecho de nuevo, todo. Fíjese. Estos periódicos están en bibliotecas y sitios así. Yo no tengo tiempo de ir husmeando lo que escribí. Los he redactado de nuevo".

Notes sobre París no és, doncs, la recopilació d'aquells articles redactats encara en castellà —perquè aleshores aquesta era la llengua del periòdic, que passaria a dir-se *La Publicidad* poc més tard—, alguns dels quals seran recollits en traducció per l'editor Vergés en el volum 43 de les *Obres Completes, Caps-i-puntes*, quan Pla ja havia mort. Però l'important és aquest gest: "redactar de nou" es refereix a la publicació del volum quart de les *Obres Completes, Sobre París i França*, i especialment a les *Notes sobre París*, que en constitueixen la primera part i poden llegir-se com un llibre autònom, creat dècades més tard del viatge. Així doncs, a diferència d'altres llibres de Pla que parteixen de la recopilació i transcripció si fa no fa reelaborada, les *Notes sobre París* són un llibre que s'escriu a partir del record d'haver publicat uns articles —alguns dels quals, malgrat el que diu Pla, integrat i desenvolupat de manera clara, però no transcrits. Per tant, el que s'hi narra és memòria de París i memòria del periodisme i l'escriptura d'aquells anys, i ficcionalitat, quan escau.

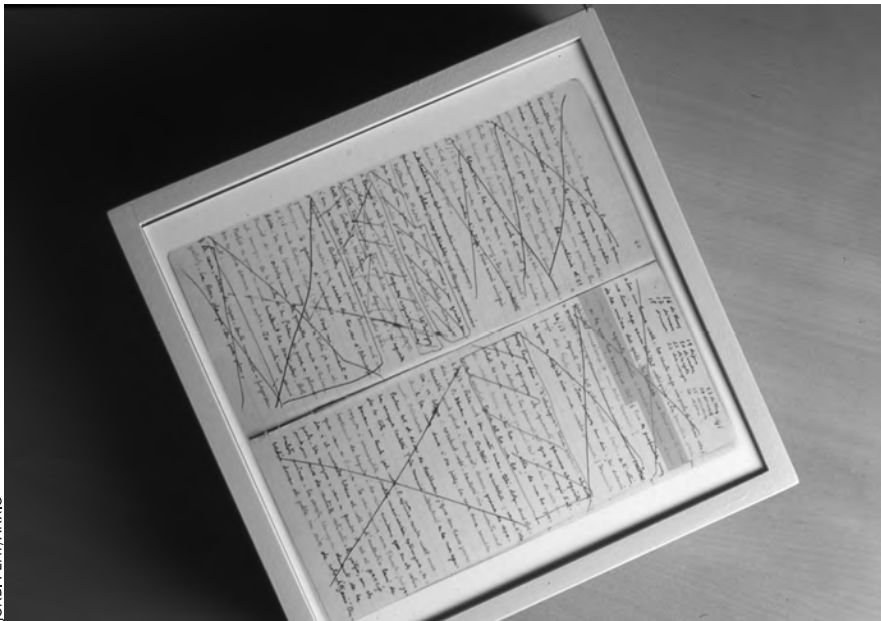
Aquest és, al costat d'*El quadern gris*, la preparació del qual és simultània, un llibre clau per entendre la personalitat literària de Pla, però també per entendre la relació entre les literatures catalana i francesa. Redactat els anys seixanta, Pla hi

Ara fa quaranta anys de la mort de Josep Pla.

narra un moment decisiu de la seva carrera com a escriptor: l'autor rememora el seu primer viatge entre Barcelona i París fet en 1920, per Tolosa de Llenguadoc, quan Pla es desplaça a París per exercir el periodisme com a corresponal de *La Publicidad*. A les reflexions de la partida se sumen les de l'enlluernament de l'arribada a una ciutat reconeguda com a referent cultural; però, pel camí, Pla ens lliura una meditació sobre el viatge, l'emigració, i sobre el paisatge francès que ja és una primera manera de relacionar-se, al ritme que li marca la finestreta del tren, amb la idea francesa de civilització.

La França llegida, la França llargament meditada, de sobte apareixia a la sortida d'un túnel sota els Pirineus: "passàrem el túnel i arribàrem a l'estació de Cervera. Duana, policia, canvi de tren. 'Ja hi som!', em digué un senyor que feia cua davant meu davant de la finestreta de la policia. 'On som?, perdoni', que jo li vaig dir. 'A França...'" contestà rient. 'És clar que som a França, nom de Déu!', digué un gendarme gros, →

JORDI PLAY/ARXIU

→ roig, amb un bigoti molt bufat, dret al costat nostre, encarregat de l'ordre de la cua, amb una simpàtica familiaritat de persona del país". A partir d'aquest traspàs fronterer, Pla narra les pàgines que va passant la mà del maquinista, i mostra en cada revolt un canvi de paisatge, un matís, un color en moviment, un significat visual inesperat: "El tren engegà i, després d'Argelers, la plana del Rosselló, oberta de bat a bat, inicià una marxa magnífica. Confesso que sóc un viatger de via fèrria gairebé perfecte. Dels vagons m'han interessat més aviat poc les converses que es poden produir amb els altres viatgers i els llibres que hom transporta generalment en aquests indrets. He estat un viatger de finestreta —tot i que en aquells anys les finestretes eres petites. M'ha agradat de mirar les coses o les persones o els pobles o els paisatges que anaven passant davant de la vista —de vegades apassionadament. Això deu voler dir (potser) que sóc un visual...". També mostra, en mirar per la finestreta, un profund, dens (cigarreta planiana) afuat coneixement de la civilització francesa, segurament conreat a la biblioteca de l'Ateneu, amb què organitza minuciosament tot el que veu per la finestra del tren, que converteix en el marc que enquadra una lectura del natural: "El paisatge era esquemàtic, pobre, esqualid. De sobte, però, aparegué una enorme extensió de vinyes acabades de brotar, una clara verdor dilatadíssima. Llavors vaig tenir la primera impressió de França —originada probablement pel miratge que em produí el contrast visual donat per l'atracció continuada de la finestra del tren. Tot em semblà més gros, més alt, més voluminós: els cavalls, els carros, els camps, els pobles, les cases, els homes i les dones. Només em semblà que en el nos-

A l'esquerra, una pàgina del manuscrit primigeni d'*El quarden gris* a la Fundació Josep Pla. A la dreta, l'antiga estació de França, i baix, les portades de la premsa de l'any 1981 sobre la mort de Josep Pla.

JORDI PLAY/ARXIU

tre país hi havia una cosa més grossa que el que anava veient: el volum de les esglésies. Devia ser un miratge... ¿però era un miratge realment? Encara no he pogut dilucidar, tot i haver passat tants anys d'aquella impressió estranyíssima". Un *mirage* de la *grandeur*, potser...

Aquell gran llibre de Pla només podia començar al tren, i és un trajecte que transforma profundament la mirada de l'escriptor. Un tren que, aleshores, com avui, fa possible el diàleg entre dues capitals culturals, i que està cridat a transformar profundament les relacions econòmiques, socials i polítiques en aquesta part d'Europa: la literatura hi porta un segle llarg d'avantatge, i marca el camí (de ferro) de la modernitat. Josep Pla n'és un exemple clar i rotund. A les pàgines que segueixen Pla es defineix com "un indubtable viatger de ferrocarril", més encara, com "un

viatger de via fèrria gairebé perfecte”. Nosaltres, modestament, volem imitar-lo avui.

A les reflexions de la partida i el trajecte se sumen les de l'enlluernament de l'arribada a una ciutat reconeguda com a referent cultural; però, pel camí, Pla ens lliura una meditació sobre la mirada, el paisatge, el viatge, l'emigració, i sobre el paisatge francès que ja és una primera manera de relacionar-se, al ritme que li marca la fines-treta del tren, amb la idea francesa de civilització: “En el curs d'aquest viatge vaig descobrir una cosa molt curiosa relacionada amb la superficialitat del visualisme. És agradable mirar per una finestra, sobretot per una finestra de tren, des de la qual veieu passar, ràpidament, tantes i tantes diverses meravelles. Els estanys de Salses havien passat. El tren corria per entre les aigües mortes i tèrboles del Narbonès. La tarda iniciava la declinació i sobre el canal i les cases del port de la Novella hi havia una llum de rovell d'ou, mòrbida i aturada, que donava a aquell paisatge com un èxtasi. A primer terme, les muntanyes de sal d'una blancor blavissa agafaven una tonalitat rosada, lleugerament ivorenca”.

La funció d'aquell relat del viatge amb tren i de l'espectacular relat del recorregut de l'arribada és crear una mena de filtre que permeti la relació entre uns articles arraconats i les memòries que se'n deriven. Són les memòries d'unes passejades reiterades al llarg dels anys per París, fetes gravitar de manera artificial al voltant d'una data mítica —1920— per a dialogar amb la darrera frase del llibre amb què es vol establir la continuïtat, *El quadern gris*, que, molt justificadament, creava una gran expectativa que no queda pas decebuda.

“El tren arribà a l'estació d'Orsay a l'hora exacta”. Això no és ben bé exacte: en realitat, com tots els viatgers catalans d'aquella època, va arribar a l'estació d'Austerlitz; però, sense que els passatgers haguessin de canviar de tren, podien emprar com a *Terminus* del seu viatge la Gare d'Orsay, molt més cèntrica i més ben comunicada amb el centre de la ciutat, gràcies a unes petites locomotrius elèctriques —les de vapor, pel fum, no podien travessar túnels urbans—, que popularment eren anomenades *boîtes à sel*, per la seva forma, i que arrossegaven les branques d'expressos per un túnel construït a començaments del segle XX per unir les dues grans estacions de la riba del Sena. Pla no explica res del trajecte semisoter-

rat entre estacions en paral·lel al Sena, perquè el traçat discorre en trinxera i en túnel; d'altra banda, l'arribada només pot narrar-se en baixar del tren: “Al peu del vagó, hi vaig trobar el meu amic Joaquim Borralleres, que havia anat a París a passar una temporada. Vaig donar la maleta a un *porteur*. Fèrem uns passos i ens trobàrem davant d'un *tapis roulant*, mecanisme que no havia vist fins a la data. Quim féu un petit saltet i s'hi col·locà perfectament vertical. Quants progressos havia fet, en tan pocs dies, aquell home generalment tan morós i apàtic! Mentre em meravellava, vaig fer igual i arribàrem a dalt —vull dir al nivell del carrer. Sota la marquesina de l'estació vaig proposar de llogar un cotxe de punt descobert —un autèntic *sapin*— amb un cotxer roig com un pebrot, cara de moscovita, barret de copa de llauna enfundada —i així emprenguérem el camí de Montmatre pel Louvre, l'avinguda de l'Opèra i els bulevards. Fou una impressionant entrada. A Quim, els paisatges urbans de París el portaven a un mutisme recalitrant. Jo no vaig gosar trencar-li les oracions amb les meves exclamacions forçosament provincials i desplaçades”. No té cap sentit preguntar-se per la veracitat del relat d'aquest primer recorregut de Pla com un *flâneur à sapin*. En la literatura de viatges el que compta és el sentit del relat, en què es dissol poèticament el fet narrat.

L'enlluernament per uns carrers perfectament coneguts abans de veure'ls, de tantes pàgines franceses llegides —com tots els escriptors catalans de l'època— és una de les formes que pren la relació constitutiva de la literatura catalana i la francesa. Lectura de premsa, novel·les, assaigs: la biblioteca de l'Ateneu era la sala d'espera de l'estació de França.

Tots els viatges comencen i acaben en una biblioteca, i això és el que fa que siguin alguna cosa més que un desplaçament professional o merament geogràfic. Pla ho demostra en tots els seus llibres desplaçats, en totes les seves cartes de lluny: París, Madrid, Nova York, Londres, Moscou, Venècia i tot Itàlia... Són llocs revisitats, rellegits i reescrits, amb la mirada i la lectura. Les biblioteques de viatge són una forma d'autobiografia en moviment. I, si resseguim els prestatges de la nostra biblioteca personal, trobarem una extraordinària poètica del viatge a la lleixa del nostre catàleg íntim on es troba la pe: de Pla, Josep, i de París. ●